



Úvod do tlumočení znakových jazyků

-

Struktura a fungování znakového jazyka 2



Jazykové roviny

- foneticko-fonologická,
- lexikálně-sémantická,
- morfologicko-syntetická,
- pragmatická.

Foneticko - fonologická rovina

Fonetika ZJ – studuje činnost artikulačních orgánů (rukou, paží, horní části trupu, hlavy, obličeje) při znakování a jejich výslednou podobu (místo artikulace, tvar ruky, orientaci ruky, vzájemnou polohu rukou, pohyb, mimiku ap.).

Fonologie ZJ – zaměřuje pouze na ty složky vizuálně - motorického signálu, které jsou v daném jazyce významotvorné.

Připomenutí z minulého setkání – znakovací prostor, typologie znaků, struktura znaku...

Lexikálně – sémantická rovina

- Je rovina lexika, tedy slovní zásoby určitého jazyka a zabývá se jejím užíváním. Slovní zásoba jazyka představuje subsystém, jehož jednotkami jsou slova a ustálená slovní spojení.
- Zabývá se vyjadřovacími prostředky jazyka nejen počtem lexémů a tím, jak je schopen jazyk plnit společenskou funkci.

Lexikálně – sémantická rovina

Obohacování znakové zásoby

nové lexémy se tvoří:

- vytvořením nového znaku,
- přejímáním z jiného znakového jazyka,
- přenesením významu již existujícího znaku (NP).

Lexikálně – sémantická rovina

Tvoření nových znaků

- **napodobováním** - ikonograficky (PSÁT, DŮM... MOBIL),
- **symbolizováním** - naznačováním charakter. rysu (STROM, KOČKA, PAPOUŠEK... GOPRO, DRON),
- **skládáním** – kompozita (VYSOKÝ ŠKOLA),
- **tvorbou produktivních forem** – specifické fonologické změny (ČERVEN, ÚNOR).

Lexikálně – sémantická rovina

Přejímání znaků z jiného znakového jazyka

Historická souvislost - Rakousko-Uhersko, školství, kluby blízko hranic.

Dnes - neslyšící cestují do celého světa, studují či pracují v různých částech světa. Účast na mezinárodních akcích neslyšících (např. jazykové konference, kulturní a sportovní akce), kontakt s národními znakovými jazyky i MZS. Rozvoj technologií, internet – okamžití sdílení.

Lexikálně – sémantická rovina

Přejímání znaků z jiného znakového jazyka

Dochází k přejímání znaků z národních znakových jazyků i MZS.

Diskutabilní misijní činnost, např. v afrických státech, vliv ASL a útlum přirozeného znakového jazyka tamních neslyšících.

Lexikálně – sémantická rovina

Přejímání znaků z jiného znakového jazyka

Situace v ČZJ:

- z národních jazyků - přejímání zeměpisných názvů,
- ASL – OK, DOUFAT, KOMUNIKACE
- BSL – METAFORA
- ISS – VEDOUCÍ

- Kontakt s mluvenými jazyky – kalky, mluvní komponenty, inicializace abc.

Lexikálně – sémantická rovina

Přenesením významu již existujícího znaku

Nepřímá pojmenování

- Vznikají tzv. sémantickým tvořením - užitím již existujícího pojmenování pro novou skutečnost v nové situaci, která s původně pojmenovanou skutečností souvisí.
- Dochází ke změně, resp. posunu slovního významu.
- U NP dochází k přenesení významu na základě vnitřní nebo vnější podobnosti.
- Mezi nejčastější způsoby NP patří metafora, metonymie.

Lexikálně – sémantická rovina

Přenesením významu již existujícího znaku

Nepřímá pojmenování

- Metafora: nový význam vzniká na základě vnější podobnosti, př. Na punčoše se mi udělala oka. (= díry)
- Metonymie: vznik nového významu je motivován na základě vnitřní souvislosti, př. Hlavou rodiny je otec. (= Otec hraje v rodině vedoucí roli.)

Lexikálně – sémantická rovina

Specifické znaky

Jsou zvláštní skupinu znaků, které se vyznačují tím, že v sobě velmi často nesou nějakou emoci, pozitivní či negativní, vyjadřují různé stavy lidské psychiky nebo osobní postoj mluvčího k někomu nebo něčemu a jejich hodnocení. Vyjadřují emoce a osobní názor (úsudek) stručně a přiléhavě.

V ČJ neexistuje jednoslovný ekvivalent.

Lexikálně – sémantická rovina

Frazeologie „radosti tlumočnicků“

V ČJ:

- rčení (*opít rohlíkem*),
- ustálená přirovnání (*je jako slon v porcelánu*),
- pořekadla (*Pes, který štěká, nekouše.*),
- pranostiky (*O svaté Barboře ležívá sníh na dvoře.*),
- přísloví (*Kolik řečí umíš, tolikrát jsi člověkem.*).

Lexikálně – sémantická rovina

Frazeologie „radosti tlumočnicků“

Hybridy:

- Kdo jinému jámu kopá, je u něho na brigádě.
- Kdo se směje naposled, ten má dlouhý vedení.
- Tak dlouho říkal hop, až mu přeskočilo.

Lexikálně – sémantická rovina

Užití mimiky

Mimika je, kromě jiných funkcí, spolunositelem lexikální informace.

Konvencionalizované výrazy obličeje (výrazy užívané univerzálně všemi mluvčími) jsou nutnou součástí znaku.

Př. KNIHA TENKÁ/SILNÁ

Morfologická rovina

Rovina morfémů – minimálních funkčních jednotek jazyka s vlastním významem.

Pro ČZJ platí, že ne každá lexikální jednotka (znak) jde rozdělit na morfémy. Většinu znaků jde rozdělit pouze na fonémy.

- Př.: pohyb po smyčce dlaní vzhůru – pohyb u všech znaků nese význam záporu
 - MOCI x NEMOCI,
 - ZNÁT x NEZNÁT,
 - ROZUMĚT x NEROZUMĚT,
 - POTŘEBOVAT x NEPOTŘEBOVAT.

Morfologická rovina

Slovní druhy

Formální vymezení slovních druhů pro poznání struktur znakového jazyka není až tak podstatné.

Vymezení na základě tří hledisek:

- morfologického – tvarosloví,
- syntaktického - jakou má slovo ve větě funkci,
- sémantického - jaký má význam.

Ve ZJ lingvisté uplatňují poslední – sémantické hledisko.

Morfologická rovina

Slovesa

Pro vyjádření děje 3D prostor a vizuálně-motorická povaha ZJ nabízí jedinečné možnosti.

- **prostá** (k ohýbání nedochází) MÍT RÁD, PAMATOVAT, DĚKOVAT,
- **shodová** (proměňují se a tím vyjadřují současně všechny členy fráze: *někdo DÁVÁ někomu něco*, NAVŠTÍVIT, POZVAT, VRÁTIT),



Morfologická rovina

Slovesa

- **prostorová** (proměňují se podle skutečného směru a způsobu děje) HOLIT SE, MÝT SE,
- **modální** (k ohýbání nedochází).

Morfologická rovina

Zájmena (pronomina)

Určitá:

- **Osobní**, používáme index (odkazování) v prostoru:

1.os. (JÁ) = vždy mluvčí sám, odkazuje vždy k sobě.

2.os. (TY) = umístěná přímo naproti mluvčímu.

3.os. (ON/ONA/ONO) = mluvčí umísťuje šikmo doprava dopředu.

Pokud je přítomno více objektů, mluvčí další objekt (ON/ONA/ONO) umístí šikmo doleva dopředu.



Morfologická rovina

Zájmena (pronomina)

Určitá:

- **přivlastňovací** (MŮJ, TVŮJ, JEHO...), vyjadřují vlastnictví nebo vztah,
- **ukazovací** (TOTO, TAMTO...).

Morfologická rovina

Zájmena (pronomina)

Neurčitá:

- **tázací** (KDO, CO, JAKÝ...),
- **vztažná** (jenž...) v ZJ nemanuálně a částečně os. zájmena pro 3.os.,
- **neurčitá ve vlastním smyslu** (něco, některý – KDO + spec. mim., CO + spec. mim.).

Morfologická rovina

Zájmena (pronomina)

- ČZJ u zájmen 3.os. nerozlišuje rod.
- ČZJ má více osobních zájmen než čeština. Má tvary pro množné číslo, ale navíc pro dvojně, trojně, čtverné... (MY-DVA, ONI-DVY, MY-TŘI, ONI-ČTYŘI, NÁS-PĚT...).
- Zájmena ve ČZJ poskytují informace „navíc“ – kde v prostoru je referent – používá se pro zájmena a další odkazování.

Morfologická rovina

Zájmena (pronomina)

- ČZJ jednoznačněji vyjadřuje různé typy plurálu především inkluzivní a exkluzivní plurál (my – JÁ + TY, nebo JÁ + ON, resp. ONA...).
- V ČZJ častější použití přivlastňovacích zájmen.
- Zájmena v ČZJ mají smysl pouze tehdy, když lze objekt identifikovat - ve větě „To je jeho kniha.“, potřebujeme vědět, kdo je „on“.

Morfologická rovina

Číslovky (Numeralia)

v ČZJ

- **základní** (2 jablka),
- **řadové (tři podskupiny)** (2.ledna, 2.místo, 2.lavice),
- **násobné (čtyři podskupiny)** (dvakrát denně, dvojnásobná cena, podruhé něco říkám),
- **speciální (tři podskupiny)** (r. 2010, ČT2, dvojka z chování).

Morfologická rovina

Číslovky (Numeralia)

- Číslovky v ČZJ, zejména (ale nejen) některé základní, nejsou na území ČR jednotné, existují minimálně dvě varianty – česká a moravská. Jsou nám známy i odlišné varianty základních číslovek vyskytujících se ve Valašském Meziříčí.
- ČZJ disponuje obrovským množstvím číselných znaků a je možné je artikulovat mnoha způsoby.
- Častá inkorporace do jména.

Morfologická rovina

Podstatná jména (substantiva) Vyjadřování mnohosti (pluralizace)

- V ČJ derivací – souborem koncovek pro singulár, plurál, dále pomocí číslovek a příslovcí.
- V ČZJ základní způsoby tvoření:
 - **reduplikací,**
 - **použitím kvantifikátoru** (určitého, neurčitého),
 - **použitím plurálového klasifikátoru,**
 - **použitím specifikátoru.**

Morfologická rovina

Podstatná jména (substantiva) Vyjadřování mnohosti (pluralizace)

- Reduplikace

- **s horizontálním posunem místa artikulace**
(SLOVA, TEXTY, SKŘÍNĚ),
- **s vertikálním posunem místa artikulace dolů**
(SLOVA, VĚTY, POLICE),
- **se sagitálním posunem místa artikulace**
(LAVICE),
- **bez posunu místa artikulace** (VSTUPENKY).

Morfologická rovina

Podstatná jména (substantiva) Vyjadřování mnohosti (pluralizace)

- Použití kvantifikátoru

- určitý kvantifikátor - číslice (pět knih - PĚT KNIHA, tři sklenice - TŘI SKLENICE),
- neurčitý kvantifikátor – výrazy jako: hodně, málo, různý (HODNĚ KNIHA, MÁLO PENÍZE, ZÁKON RŮZNÝ, PAMÁTKY RŮZNÝ).

Morfologická rovina

Podstatná jména (substantiva) Vyjadřování mnohosti (pluralizace)

- Použití plurálového klasifikátoru

zastupuje ve výpovědi určitý plnovýznamový znak (zjednodušeně vyjadřují určitý typický rys jména)

- KLF celého předmětu (osoba - KLF D, auto - KLF 5),
- KLF části těla (končetiny, oči...),
- KLF držení (půllitr, sklenici, šampusku...),
- KLF množství, umístnění a uspořádaní.

Morfologická rovina

Podstatná jména (substantiva) Vyjadřování mnohosti (pluralizace)

- Použití specifikátoru tvaru a rozměru

KLF s popisnou povahou – specifikují tvar, velikost do detailů. Na rozdíl od KLF se nepojí se slovesy a nepodílejí se na stavbě přísudku.

Syntaktická rovina (skladba věty)

- Všechny znakové jazyky shodně kolísají mezi analytickým a polysyntetickým morfologickým typem, proto shodně kombinují (vždy v jediném jazyce):
 - pevný slovosled (u některých typů slov)
 - volný slovosled (u jiných typů slov)
- Typický slovosled znakových jazyků je:
příslovečné určení – podmět – předmět – přísudek.
- Slovesa umožňují jen vyjádření činné (*otec chválí děti*) .

Syntaktická rovina (skladba věty)

- Pro syntax je determinující vizuálně-motorická povaha jazyka a 3D prostor.
- V ZJ jednotlivé typy syntaktických vazeb se nevyjadřují pomocí pádů ani předložek, ale:
 - vyplývají z kontextu,
 - vyjadřují se prostorovými vztahy ve znakovacím prostoru.
- Typicky se používá inkorporace, sim. artikulace dvou znaků a použití klasifikátorů.

Syntaktická rovina (skladba věty)

- Prostor ve ZJ dělíme na:
 - **topografický** - reálné rozmístění subjektů,
 - **syntaktický** - neodpovídá reálnému rozmístění subjektů.

- Střídání rolí, střídání perspektiv, storytelling, small space x live space.



Děkuji Vám za pozornost.

Zdroje + doporučené zdroje

- PFAU, R., STEINBACH, M., WOLL, B. *Sign Language: An International Handbook.*, Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2012. ISBN 3110261324, 9783110261325
- SERVUSOVÁ, J., *Kontrastivní lingvistika – český jazyk x český znakový jazyk.*, Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008. ISBN 978-80-87153-07-9
- Internetová jazyková příručka. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky: *Morfematika*. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/?id=778>

Zdroje + doporučené zdroje

- KOHOUTOVÁ, J., KOMÁRKOVÁ, B., KOVÁČOVÁ, T., KUCHAROVÁ, L., PEŠOUTOVÁ, I., ŠEBKOVÁ, H., TIKOVSKÁ, L. *Jazyk neslyšících. Co víme, co nevíme a co bychom měli vědět o českém znakovém jazyce.*, Praha: FF UK, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2005. Interní materiál (výzkumný záměr)
- ČECHOVÁ, M., *Řeč o řeči.*, Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2069-7
- NOVÁKOVÁ, R., ŠEBKOVÁ, H., *Číslovky v českém znakovém jazyce – praktická cvičení* [DVD]. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008.

Zdroje + doporučené zdroje

- VYSUČEK, P., *Specifické znaky v českém znakovém jazyce – praktická cvičení* [DVD]. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008.
- NOVÁKOVÁ, R., *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce* [DVD]. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008.
- NOVÁKOVÁ, R., ŠŮCHOVÁ, L., *Slovosled a střídání rolí v českém znakovém jazyce* [DVD]. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008.
- NOVÁKOVÁ, R., TIKOVSKÁ, L., *Vizualizace prostoru klasifikátory v českém znakovém jazyce - praktická cvičení* [DVD]. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, 2008.